

Nesprava M. V., PhD in Philosophy, associate professor, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs (Ukraine, Dnipro), n.nesprava@gmail.com

E. Norton's theory on the Muslim factor in Europe

The purpose of our article is to address the heuristic potential of E. Norton's theory about the Muslim factor in Europe. In order to achieve this aim, research methods such as analysis, phenomenology, and hermeneutics were used. We showed that E. Norton's theory of the Muslim factor in Europe has three key points. Firstly, Norton appeals to the guilt of Europeans, pointing to the criminal acts of some European regimes against Jews during the first half of the twentieth century. Norton argues that contemporary Europeans are doing similar actions against Muslims. Secondly, E. Norton argues that modern European countries are not really democratic. Finally, E. Norton asserts that European victims of jihadist terrorism are to blame for having been killed. As we have shown, the theoretical constructs of E. Norton are logically inconsistent. Moreover, some of them go beyond the framework of ethical norms. Instead of facts or other proven data, Norton's theory relies on stereotypes, archaisms, and too bold assumptions. E. Norton uses incorrect comparisons, and her discourse is devoid of impartiality. Norton's theory of the Muslim factor is an apologetic rather than an objective theory.

Keywords: Islam, Europe, religious studies, philosophy, multiculturalism.

УДК 21:14

Митрофорний протоієрей Гарат І.,
викладач ЛПБА, аспірант,
НУ «Острозька Академія»
(Україна, Острог), harat0172@gmail.com

ІСІХАСТСЬКА ТРАДИЦІЯ У СПАДЩИНІ ВАСИЛЯ СУРАЗЬКОГО

Досліджено проблему ісихастської традиції, особливості його поширення на теренах України. З'ясовано, що Василь Суразький у своїй «Книжциці» опирався на неоплатоністичні, зокрема ісихастські, традиції, які існували в Православній Церкві. Обґрунтовано, що традиція ісихазму знайшли відображення у зазначеному творі.

Ключові слова: ісихастська традиція, «Книжциця» Василя Суразького, неоплатонізм, релігійно-філософський.

Особливості української богословсько-філософської думки, витокова традиція якої бере свій початок у традиціях західноєвропейської містики та східних аскетичних християнських практиках. І якщо перший досвід є більш досліджений у науковій та богословській літературі, то східні традиціоналістський досвід богословського філософування, а зокрема – ісихазм, потребують більш детального теоретико-методологічного аналізу. Релігійно-філософське обґрунтування ісихазму, як основного напрямку православної традиції можна знайти у творчості отців Церкви, богословів, зокрема, Василя Великого, Григорія Ниського, Псевдо-Діонісія Ареопігита, Симеона Богослова, Филипа Пустельника, а найбільше у Григорія Палами, котрий максимально возвеличив людину та її здатність пізнати Бога у особливій молитовній практиці (т.зв. «плетіння слів»). Поява ісихазму на Сході Христової Церкви є не випадковою, адже в знаки далися не лише специфіка богословської традиції – філософування через усамітнення, аскезу, відірваність від «мирського» світу, а й геополітичні процеси даного соціокультурного регіону – експансія арабів та турків, котрі репрезентували релігійну традицію ісламу. Відтак, ісихазм виступав і як патріотичний рух, який мав зберегти православну традицію та національно-культурну самобутність народів, котрі сповідували православ'я.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Поширення ісихазму в Україні пов'язують із

частими контактами монахів-богословів із Візантією та Болгарією, зокрема через Афонський монастир. Поява на теренах України перших списків «Діоптри» («Душеспоглядальне дзеркало») візантійського митрополита Филипа Монотропа (Пустельника) в другій половині XIV століття, на думку дослідника ісихазму Петра Кралюка, є одним із перших його проявів [5].

Проте більш предметного значення, як основна тенденція у православній традиції України, ісихазм набув на зламі XVI–XVII століть. Одним із найбільш репрезентативних представників даного напрямку був Василь Суразький, котрий належав до найбільш освічених українських полемістів кінця XVI ст. Саме він закрив парадигму релігійного філософування, яка утвердилася на українських землях наприкінці XVI – початку XVII ст. Проте, незважаючи на значний інтелектуальний потенціал Василя Суразького його релігійно-філософська спадщина є не достатньою мірою вивчена та потребує детального аналізу та теоретичного осмислення. Водночас, творчий доробок його сучасників, письменників-полемістів – Івана Вишенського, Герасима і Мелетія Смотрицьких, Клірика Острозького, Стефана Зизанія, Христофора Філалета стала предметом більш детального наукового дослідження. Однією з суттєвих причин цього була «зафілософованість» мови основного твору Василя Суразького – «Книжциці» (в шести розділах), аналізу якої й присвячено дану статтю. Мета й завдання нашого дослідження – релігійно-філософський аналіз «Книжциці» в контексті ісихастської традиції, окреслення її історико-філософського значення для української богословсько-філософської думки.

Для істориків Церкви, богословів, мовознавців «Книжциця» була надто затеоретизованою. У першу чергу зауваги стосувалися неприйнятністю стилю написання та специфіки філософування Василя Суразького: молитовне аскетичне заглиблення, усамітнення й чітко виражений антропоцентризм богословствування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія дослідження творчості Василя Суразького не є репрезентативною, а відтак теоретико-практичне значення даного дослідження є вкрай актуальним для повного осмислення релігійно-філософської парадигми ісихазму на рубежі XVI–XVII століть. Серед досліджень спадщини Василя Суразького варто виокремити праці К. Копержинського [3], І. Мицька [8] й Б. Атаманенка [1], в яких переважно розглядалися життєвий шлях Василя Суразького й деякі аспекти його «Книжциці». Спробу розглянути релігійно-філософські погляди Василя Суразького в контексті православного традиціоналізму здійснили П. Кралюк та М. Якубович [4].

Формулювання цілей статті. Проблема ісихастської практики висвітленою у «Книжциці» Василя Суразького не знайшла достатнього релігійно-філософського аналізу у наукових доробках сучасних науковців. У пропонованій статті звернута увага саме на ісихастські аспекти зазначеного твору. З'ясовано, що Василь Суразький у своїй «Книжциці» опирався на неоплатоністичні, зокрема ісихастські, традиції, які існували в Православній Церкві та їхнє втілення у молитовних практиках.

Сучасній гуманітаристиці про Василя Суразького (саме так цього письменника-полеміста називали його сучасники – Іпатій Потій, Мелетій Смотрицький, Касян

Сакович та Йосиф Кунцевич) відомо вкрай мало. Йому належить твір назвою «Про єдину істинну православну віру» [2]. Проте варто зазначити, що саме таку назву має перший розділ його «Книжиці». Водночас, на нашу думку цю працю більш науково–коректно називати «Книжицею» чи «Книжкою». Подібні книжки (збірники) мали поширення в тогочасній українській літературі та були типовою відповіддю у богословській полеміці між православними та римо–католиками. Основна увага твору присвячена саме низці богословських питань, переважно тих, які стосувалися полеміки з римо–католиками. Таке видання «Книжиці» (в 10–ти розділах) було опубліковане в Острозі у 1598 році. Варто зазначити, що свою «Книжку» підготував й богослов–полеміст Іван Вишенський, котрий перебував під ідейним впливом Василя Суразького. Василь Суразький, як і Іван Вишенський були представниками Острозького культурно–освітнього осередку й водночас репрезентували його консервативний, традиціоналістський напрям. Тому твір Василя Суразького, який складався із 6–ти розділів варто називати «Книжицею» (в 6–ти розділах).

Надто загадкою є власне сама персона Василя Суразького. Існує твердження, що під цим псевдонімом працював Василь Андрійович Малюшицький. Так, зокрема, дослідник І. Мицько вважає, що батько останнього, Андрій Іванович Обринський, займав посади королівського секретаря, писаря литовського і підкормія новгородського [8, с. 100], та володів Суражем, а в 1580 р. продав цю маєтність князю Василю–Костянтину Острозькому. Гіпотеза про родинний зв'язок між Андрієм Івановичем Обринським та Василем Андрійовичем Малюшицьким не видається достатньо переконливою. Вона переважно будується на тому, що Василь Андрійович певний час (орієнтовно з 1594 по 1604 рр.) був суразьким намісником князя Острозького і «старшим строїтелем і патроном острозького шпиталю» [9]. Радше, можемо говорити, що вказаний діяч належав до дрібного шляхетського роду Малюшицьких, котрі мали свої родові корені на теренах сучасної Білорусі – в Новгородському повіті.

Інша ж гіпотеза вибудована та твердженні, що Василь Суразький народився десь у середині XVII ст. і помер у часі між 1604 та 1606 роками. Період його життя співпав із життям князя Василя–Костянтина Острозького, коли Острозьке князівство знаходилося на вершині могутності. Сам же Василь Суразький належав до близького оточення князя, виконуючи його завдання.

Нам нічого не відомо, де навчався Василь Суразький і хто його навчав. Однак «Книжиця» (в шести розділах) свідчить про те, що її автор не лише засвоїв ази грамотності й писарського ремесла, а й був ознайомлений з різноманітною теологічною літературою. Письменник не лише досконало знав біблійні тексти, а й твори східних Отців Церкви, латинських середньовічних авторів. Орієнтувався і в сучасній йому богословській лектурі. Полемізує він з католицькими теологами Петром Скаргою та Бенедиктом Гербестом [2, с. 726]. У певному сенсі, «Книжиця» Василя Суразького є відповіддю на їхні твори, передусім на твір Гербеста «Положення віри Римської Церкви», який побачив світ у Кракові в 1586 року.

На цю ж працю Гербеста дав полемічну відповідь Герасим Смотрицький. Ним у 1587 році була написана й укладена книжка, яка стала відома під назвою «Ключ царства небесного». Твір Смотрицького не став надто аргументованою відповіддю католицьким полемістам. Відтак князь В.–К. Острозький, замовив написати відповідь іншому інтелектуалу при своєму дворі. Ним став Василь Суразький, який у 1588 р. завершив свою «Книжицю».

Чи були Смотрицький і Суразький соратниками? Чи конкурентами? Нам видається більш відповідною реаліям є друга відповідь. На таку думку наштовхує те, що Василь Суразький в «Книжиці» використовує не видання Острозької Біблії, редаговане Смотрицьким, а якісь інші тексти – не виключено, що це був переклад самого Василя Суразького [про це більш детальніше див.: 4, с. 23–25].

Немає ясності щодо того, чи «Ключ царства небесного» й «Книжиця» (в шести розділах) вийшли відповідно в роках 1587–му і 1588–му. Схоже, вони в той час не були опубліковані, а побачили світ аж через десять років.

Можна лише гадати, чому так сталося. Чи то В.–К. Острозький відмовився від різкого антикатолицького курсу і пішов на порозуміння з католиками, тому й не захотів видавати ці твори? Хоча це видається малоімовірним. У цей період, наскільки можна судити, він не мав підстав для дружби з католиками. Радше, навпаки. Можна припустити, що в той час В.–К. Острозький не мав фінансових можливостей для видання «Ключа царства небесного» й «Книжиці». Правда, й така версія виглядає непереконливою – князь володів величезними коштами. Тому цілком міг виділити гроші на ці видання. Можлива ще така версія. Коли з'явився згаданий твір Смотрицького, Острозький, бачачи його невідповідність поставленому завданню і не бажаючи такий твір видавати, доручив Суразькому написати полемічну відповідь. Той і створив більш фундаментальний і об'ємний твір. Натомість, Смотрицький, який користувався при дворі В.–К. Острозького помітним впливом, міг заблокувати видання книги Суразького.

Існує припущення, що «Ключ царства небесного» побачив світ уже після смерті Смотрицького в 1596 чи 1597 рр. – і не в Острозі, а у Вільно. Принаймні видання «Ключа...» нагадує тогочасні віленські друки. Щодо «Книжиці» Суразького, то вона побачила світ у Острозі в 1598 р., коли після укладення Берестейської унії актуальності набула полемічна боротьба з католиками та адептами уніатства.

Складається враження, що в 90–х рр. XVI ст. Василь Суразький стає головним православним ідеологом при дворі В.–К. Острозького, відсуваючи на задній план Герасима Смотрицького. Так, є згадка про острозького богослова Василя, який близько 1590 р. вів диспут із єзуїтами. Враховуючи високу богословську освіченість письменника, можна припустити, що цим диспутантом був саме він.

Василь Суразький підготував до видання в Острозькій друкарні в 1598 р. «Псалтир з возслідуванням». Він там підписався як «многогршний і худший в християнех убогий Василій», так само як і в «Книжиці». Ймовірно, Суразький також підготував до видання в

Острозькій друкарні в 1595 р. «Маргарит». Правда, тут проставив лише свої ініціали «В А». Варто вказати, що «Маргарит» є твором Іоанна Златоуста – автора, на якого посилався Василь Суразький у своїй «Книжиці».

Можливо, за свою інтелектуальну діяльність письменник отримав багату синекуру – керівництво Суразькою фундацією. Остання була створена В.–К. Острозьким і затверджена королем Стефаном Баторієм у 1585 р. Кошти від цієї фундації, до якої входило містечко Сураж і навколишні села, офіційно йшли на потреби шпиталю та Троїцької церкви в Острозі. Але, судячи з деяких документів, частина фундаційних грошей виділялася на потреби Острозької академії.

У другій половині 80–х рр. XVI ст. Василь Суразький ще не очолював Острозьку фундацію – у документах фігурують інші особи. Керував він нею, судячи з доступних нам свідчень, у 1594–1604 рр. Хоча до керівництва він міг прийти й раніше.

Призначення автора «Книжиці» керівником Суразької фундації видається цілком логічним. В.–К. Острозький розплачувався за культурну діяльність наданням маєтностей і відповідних грошовитих посад. Так, наприклад, за таку діяльність отримали від нього маєтності Герасим Смотрицький, Христофор Філалет та інші.

У літературі можна зустріти думку, що Василь Суразький був священиком. Наприклад, у виданні «Русской исторической библиотеки», де був перевиданий його твір, він фігурує саме так [2, с. 601]. Правда, немає ніяких документів, котрі б підтверджували священницький сан Василя. Чи не єдиним доказом цього може бути висока «теологізованість» його «Книжиці».

Відомо, що Суразький був одружений (його дружина Гальшка згадується в 1594 р.). Він мав від неї дітей – трьох доньок. Тому вважати його представником чорного духовенства немає підстав. Схоже, не належав він і до білого духовенства. Принаймні в книгах Суразький не вказував на свій священницький сан. У документах він теж не згадується як священник. Немає про нього згадок і серед представників духовенства тогочасної Острожчини.

Можливо, це виглядає парадоксально, але в той час в Україні можна було знайти швидше підготовлених до теологічних дискусій людей у світському середовищі, ніж у середовищі духовенства. Саме до таких «світських теологів» і варто віднести Василя Суразького з його «Книжицею».

Характеризуючи вказаний твір, дослідники П. Кралюк та М. Якубович відзначають, що «це самобутній апологетичний проект кінця XVI ст., в якому, на відміну від багатьох творів того періоду, відчитується авторський стиль. Опираючись на найвагоміші досягнення християнського богослов'я, Василь Суразький залишався вірним головному завданню своєї книги – показати принципову єдність, зрозумілість, раціональність та незмінність православ'я, що дозволяє називати автора представником православного традиціоналізму... На відміну від багатьох інших православних та католицьких полемістів, філософський світогляд Василя Суразького відзначався ще й значною незалежністю. Автор відстоює власну позицію з огляду на утвердженні догматичної та канонічної істини, пропонуючи при цьому високий стиль полеміки, який

завичай був другорядним у включених до політичного протистояння міжконфесійних протиріччях» [4, с. 34–35].

«Книжиця» Василя Суразького є об'ємним твором, який має складну структуру. Окрім міркувань автора, тут зустрічаємо часті посилання на релігійних авторитетів і навіть включення окремих творів до складу «Книжиці». До таких належить «Послання Варлаама Калавійського до якогось Франтишка, учителя Римської церкви, про першість папи» та «Скорочене сказання від літописця, сиріч від кройніки від латинян, які відступили від православних патріархів».

У «Книжиці» піднімається широке коло питань, які стосувалися полеміки між православними й католиками. На початку автор намагається утвердити думку про істинність православної віри, яка пішла з правдивого джерела – Єрусалиму. Далі велику увагу приділено основній догматичній відмінності між православними й католиками – питанню про сходження Святого Духа. Значна увага звернута на питання про першість римського папи, чистилище тощо. Окреслюється специфіка культово-обрядових практик – причастю, посту, датам християнських свят, шануванню ікон, храмів тощо. Хоча твір був зорієнтований переважно на дискусію з католиками, він мав також антиюдейські, антипротестантські і навіть антиісламські аспекти.

«Книжиця» була твором відверто традиціоналістським. Автор, захищаючи Православну Церкву, апелював до старовини та традиції. Звідси певна ісихастська спрямованість «Книжиці» Василя Суразького. Адже ісихазм набуває поширення на українських землях ще в XV ст. Як на Сході, так і на теренах України він стає «ідеологічною зброєю», яка, консервуючи православ'я та ізолюючи його від руйнівних зовнішніх впливів, дозволяє зберегти православну традицію.

Однак не варто розглядати «Книжицю» як суто ісихастський текст. Радше, можна говорити про помітні ісихастські аспекти цього твору. Передусім автор, як і представники ісихазму, апелює до авторитетної християнської неоплатоністичної літератури – творів Отців Церкви Василя Великого, Іоанна Златоуста, Іоанна Дамаскіна та інших. Він міг ознайомитися з ними в перекладах Максима Грека.

Особливо багато уваги серед Отців Церкви Василь Суразький приділяє Псевдо-Діонісію Ареопагіту. Судячи з тексту «Книжиці», її автор ґрунтовно опрацював твори цього християнського мислителя, який користувався значною популярністю в ісихастському середовищі. У «Книжиці» знаходимо численні посилання на Псевдо-Діонісія Ареопагіта.

Творчість цього автора була достатньо відомою як у Візантії й Західній Європі, так і на Русі. Перші переклади його творів старослов'янською мовою були зроблені на Балканах у XIV ст., а на початку XV ст. вони з'явилися на руських, зокрема сучасних українських землях. Збереглися списки того періоду, зроблені київським митрополитом Кипріаном [4, с. 19].

Звичайно, Василь Суразький вважає твори, приписувані Діонісію Ареопагіту, такими, що постали ще в апостольські часи, в I ст. Відповідно, вони мають велику цінність у християнській традиції. Правда, Василь Суразький знав про сумніви щодо авторства приписуваних Діонісію творів. Вказував, що деякі

католики заперечують це авторство [2, с. 727]. Як «доведення автентичності» творів цього християнського письменника, Василь Суразький наводить таке свідчення, що Діонісій у Фрязях, тобто у Франції «костел будував» [2, с. 727]. Тут автор «Книжиці» ототожнює Діонісія Ареопагіта з Діонісієм Паризьким, який жив у III ст. Але таке ототожнення було західною традицією. Взагалі варто відзначити, що «Книжиця», незважаючи на православний традиціоналізм автора, свідчить про його непогане знайомство з інтелектуальними традиціями латинського Заходу.

До Ареопагітиків, власне корпусу творів Псевдо-Діонісія, входять чотири трактати («Про божественні імена», «Про небесну ієрархію», «Про церковну ієрархію», «Таємниче богослов'я») і десять листів. Точно не відомий час появи цих творів. Не відоме й ім'я автора. У сучасній історико-філософській літературі поширеною є думка, що Ареопагітики з'явилися в палестинсько-сирійському середовищі на рубежі V–VI ст. у зв'язку із дискусіями між православними ортодоксами й монофізитами [6, с. 74].

Ареопагітики є одним із кращих зразків християнського неоплатонізму. У цьому творі в центрі буття є Бог, від якого виходять на всі сторони, поступово спадаючи, божественні еманации (випромінювання). Останні проходять через світ ангелів, церкву і далі аж до звичайних людей і речей. Звідси своєрідний пантеїзм Ареопагітик – усе «небожественне», матеріальне ніби є часткою божественного. Звідси життєва активність християнських неоплатоніків, ісихастів зокрема. Бог у Ареопагітиках не є пізнаваним, його не можна співставити з речами тварного світу. Звідси негативне, апофатичне богослов'я Ареопагітик.

Однак поряд із апофатичним Псевдо-Діонісій пропонує стверджувальне, катафатичне богослов'я. Суть його в тому, що богопізнання можна здійснювати з допомогою аналогій, символів, божественних імен. Із меншою адекватністю можна виразити Бога при допомозі таких понять, як «гарне», «краса», «любов», «благо», «доброта» і т.д., котрі відносяться до реальності, яку ми освоюємо з допомогою розуму. Люди й ангели, приймаючи від Бога норму свого спільного буття, здатні піднятися до нього. Але зробити це вони можуть лише спільно. Це спільне буття має базуватися на ієрархії. Тому одним із засадничих понять у Ареопагітиках – ієрархія (від грецького слова «архе», що означає «начало», «першооснова»). Ієрархія – це відповідність всього онтологічно вторинного своєму началу. Ієрархічною має бути церква як продовження ієрархії ангелів на землі. Ієрархічним має бути й суспільство. Саме ієрархічність дає можливість наближення до Бога, до незвіданого начала. А сам процес цього наближення має містичний характер, коли думка стає немногословною, а в перспективі – безсловесною. Звідси ідея безмовності в неоплатонізмі, яка особливо дала знати про себе в ісихазмі.

Ареопагітики стали одним із найпопулярніших творів релігійно-філософської думки епохи середньовіччя – як на сході Європи, так і на заході. Але якщо на сході, де переважав неоплатонізм, вони стають зразком для філософування й богословствування, то на заході, де в період «розвинутого» середньовіччя домінуючою стала «раціоналістична» схоластика, базована на

аристотелізмі, ситуація була іншою. Тут часто Ареопагітики, зокрема в період Ренесансу, використовувалися для боротьби із схоластичною філософією. Щось подібне бачимо й у Василя Суразького. Він використовує Ареопагітики й твори східних Отців Церкви, протиставляючи їх аристотелізму, котрий трактується як «латинська» й «зовнішня» мудрість.

У цьому контексті варто відзначити, що Діонісію Ареопагіту Василь Суразький дає надзвичайно високу оцінку. Він вважав, що сам апостол Павло «таємно вчив священного Діонісія прихованого й невимовного про Всевишне Божество» [2, с. 675]. А саме така «наука» і була притаманна ісихастам. Само ж Діонісія Василь Суразький трактує як найвизначнішого християнського філософа, протиставляючи його «зовнішнім» філософам, тобто представникам класичної давньогрецької філософії [2, с. 679].

Взагалі в «Книжиці» автор демонструє неприйняття цієї «зовнішньої» філософії, яка широко використовується латинцями, тобто adeptами католицизму. Василь Суразький пише: «Побачиш у Італійських країнах серед нинішніх потомків Аристотеля й Платона, та інших, і тих, які коло них. І ніяке вчення, ні світське, ні богословське, в них не буде прийняте, якщо воно не буде ствержене Аристотелівськими силогізмами» [2, с. 671]. Такий підхід Василю Суразькому видається неприйнятним, оскільки божественна істина не пізнається з допомогою логіки (Аристотелівських силогізмів), а з допомогою внутрішнього чуття. Саме таке пізнання було притаманне Діонісію Ареопагіту й іншим Отцям Церкви.

Такий «антифілософізм», представлений Василем Суразьким, стає традицією в українській богословській консервативній літературі кінця XVI – початку XVII ст. Звісно, тут помітну роль відіграло неприйняття «латинської» мудрості, яка базувалася на логіці Аристотеля. «Антифілософізм» зустрічається не лише в тогочасних українських авторів консервативного спрямування, наприклад, у Івана Вишенського, але навіть у авторів, які стояли на поступових позиціях (анонімний автор «Перестороги», Мелетій Смотрицький). Лише в 20-х рр. XVII ст. деякі українські автори починають робити спроби відійти від «антифілософізму» й визнати цінність античного філософського спадку. Зокрема, це простежується в «Палінодії» Захарії Копистенського й особливо в творчості Касіяна Саковича. Остаточне ж утвердження аристотелізму як головного напрямку філософствування відбулося в Києво-Могилянській академії.

На нашу думку, «антифілософізм» українських авторів обумовлювався не лише конфесійним протистоянням між православними й католиками, хоча, безперечно, цей момент був дуже важливий. Та не менш важливою була різна методика богословствування в західній схоластичній ісихазмі, що став поширеним у східнохристиянській традиції. Саме ісихазм робив акцент на внутрішньому, «сердечному» пізнанні, яке протистояло «раціональному», власне логічному, пізнанню.

Тут закономірно постає питання, чи викладалася філософія в Острозькій академії, до якої, схоже, мав стосунок Василь Суразький. Судячи з усього, в класичному західноєвропейському варіанті тут ця дисципліна не викладалася. «Латинське» навчання філософії

в українських православних навчальних закладах остаточно утвердилось лише в Києво-Могилянській академії. Проте це не значить, що філософія існувала поза стінами Острозької академії. Якщо проаналізувати «Книжицю» Василя Суразького, то бачимо, що в ній поняття «філософія» використовується в негативному контексті лише тоді, коли мова заходить про давньогрецьку філософію, якою послуговувалися католицькі теологи. Проте Василь Суразький, як бачимо, вважає «великим філософом» Діонісія Ареопігита. Тобто для нього, окрім давньогрецької й пов'язано з нею католицької філософії, існує інша філософія – православна.

Поява «Книжиці» Василя Суразького, творів Клірика Острозького, який звертався до теологічної проблематики, деяких інших творів богословського характеру, що так чи інакше мали стосунок до Острозької академії та Острозького культурного осередку, свідчать, що тут культивувалася певна філософська традиція. Але це була філософія неоплатоністична, співзвучна в багатьох моментах ісихазму. Саме така філософія поставала як альтернатива «латинському аристотелізму».

Складається враження, що Василь Суразький навіть намагається запозичити стиль філософування у Псевдо-Діонісія Ареопігита. Тут немає «раціоналістичної» схоластичної аргументації, а, радше, бачимо апеляцію до «внутрішнього досвіду», який часто поєднується з посиланням на авторитет східних Отців Церкви, яким цей досвід «відкрився» і вони його висловили.

Якщо говорити про конкретне використання Василем Суразьким творів Псевдо-Діонісія, то передусім бачимо, що він, посилаючись на цього авторитета, говорить про непізнаваність із допомогою розуму Бога, котрого варто вшановувати мовчанням. Щодо знань про божество, то воно було передане Ісусом Христом і апостолами [2, с. 679]. Учень апостола Павла якраз і був Діонісій Ареопігит.

Посилається Василь Суразький і на Ареопігитове вчення про божественні імена. Ці імена він трактує як вияв еманції, божественні промені. Самому ж Богу в контексті неоплатоністичної теорії еманції дається таке визначення: «Єдиним бо від сущих є Бог, але він вище сущих, і від нього всі суці» [2, с. 677]. Бог для Василя Суразького, як і для Псевдо-Діонісія, є «скритим і невимовним вищесуттєвим божеством» [2, с. 675]. Тому автор «Книжиці» відкидає богословствування, яке базоване на людських роздумах і є притаманним латинянам [2, с. 690].

Василь Суразький намагається використати вчення Псевдо-Діонісія при розгляді догмату Трійці. Для нього Трійця є одним із божественних імен. Розглядаючи ж дискусію між православними й католиками вчення про сходження Святого Духа, мислитель апелює до ідеї єдності Божества. Відповідно, від Бога-Єдиного, іменем якого є Бог-Отець, і сходить Святий Дух [2, с. 674–675].

Окрім Діонісія Ареопігита, Василь Суразький доволі часто посилається на Василя Великого. Останній намагався адаптувати неоплатонізм до християнського віровчення. Зокрема, використовуючи вчення неоплатоніків про Єдине, учив, що, незважаючи на різноманітність частин світу, всі вони поєднані нерозторгнутими законами дружби в єдину спільність і гармонію. Василій Великий приділяв чимало уваги

догмату Трійці. Це ж питання було одним із центральних у «Книжиці» Василя Суразького. У цьому питанні полеміст, власне, й апелює до Василя Великого [2, с. 683]. Також у цьому питанні автор «Книжиці» звертається і до інших церковних авторитетів християнського Сходу – Іоанна Дамаскіна, Григорія Богослова тощо [2, с. 687].

Висновки з даного дослідження. Загалом можна стверджувати, що Василь Суразький, орієнтуючись на спадок східних Отців Церкви, які стояли на позиціях християнського неоплатонізму, а також філософсько-богословську традицію ісихазму намагався витворити власну парадигму філософування, автентичну філософську термінологію з елементами тогочасної української розмовної мови. У кінці XVI – на початку XVII століть така філософська модель доповнена інтерпретацією ісихастської традиції була поширеною в Україні, і в цьому велика заслуга Василя Суразького. Проте експансія на українські землі католицизму, який ніс «раціоналізовану» схоластику, базовану на аристотелізмі, похитнула позиції українських християнських неоплатоніків. Особливо сильним для них ударом стала діяльність Києво-Могилянської академії, де утвердився схоластичний аристотелізм. І все ж традиції християнського неоплатонізму, адаптовані на українському ґрунті, виявилися достатньо живучими. Пізніше вони знайшли вияв у творчості Григорія Сковороди та в т.зв. «філософії серця».

Список використаних джерел

1. Атаманенко В. Василь Суразький // Острозькі просвітителі XVI–XX ст. – Острог, 2000. – С.98–107.
2. Василий, острожский священник. О единой вере // Русская историческая библиотека. – СПб., 1882. – Т.7. – С.601–938.
3. Копержинський К. Український письменник XVI ст. Василь Суразький // Науковий збірник за рік 1926. Всеукраїнська Академія Наук. – К., 1926. – С.38–72.
4. Кралюк П. М., Якубович М. М. Василь Суразький: апологія православної традиції. – Острог, 2011.
5. Кралюк Петро. Ісихазм та його поширення на теренах України // РІСУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://risu.org.ua/page.php?_lang=ua&path=studios/&name=studies_of_religions&id=66143&alias=#_ftn4
6. Культура Візантії. IV–VII вв. – М., 1984.
7. Мицько І. З. Василий Суразский – сподвижник Івана Федорова // Федоровские чтения, 1979. – М., 1982. – С.18–23.
8. Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія. – К., 1990.
9. Острозька Академія (енциклопедичне видання) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://heritage.oa.edu.ua/assets/files/atamanenko_surazkyi1997.pdf

References

1. Atamanenko V. Vasyli' Suraz'kyj // Ostroz'ki prosvitnyky XVI–XX st. – Ostrog, 2000. – S.98–107.
2. Vasilij, ostrozhs'kij svjashhennik. O edinoj vere // Russkaja istoricheskaja biblioteka. – SPb., 1882. – T.7. – S.601–938.
3. Koperzhyns'kyj K. Ukrai'ns'kyj pys'mennyk XVI st. Vasyli' Suraz'kyj // Naukovyj zbirnyk za rik 1926. Vseukrai'ns'ka Akademiya Nauk. – K., 1926. – S.38–72.
4. Kraljuk P. M., Jakubovych M. M. Vasyli' Suraz'kyj: apologiiya pravoslavnoi' tradicii'. – Ostrog, 2011.
5. Kraljuk Petro. Isyhaizm ta jogo poshyrennja na terenah Ukrai'ny // RISU [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: https://risu.org.ua/page.php?_lang=ua&path=studios/&name=studies_of_religions&id=66143&alias=#_ftn4
6. Kul'tura Vizantii. IV–VII vv. – M., 1984.
7. Myc'ko I. Z. Vasilij Surazhs'kij – spodvizhnik Ivana Fedorova // Fedorovskie chtenija, 1979. – M., 1982. – S.18–23.

8. Myc'ko I. Z. Ostroz'ka slov'jano–greko–latyns'ka akademija. – K., 1990.

9. Ostroz'ka Akademiya (encyklopedychnye vydannja) [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://heritage.oa.edu.ua/assets/files/atamanenko_surazkyi1997.pdf

Mitrophorist Archpriest Garat I., teacher of LFAA, postgraduate student of the National academy of sciences «Ostroh academy» (Ukraine, Ostroh), harat0172@gmail.com

Ishast tradition in the heritage of Vasil Surazi

The article deals with the problem of the hysychatic tradition, especially its distribution in the territory of Ukraine. It was discovered that Vasil Surazky in his «Bookkeepers» relied on neoplatonic, in particular hesychast, traditions that existed in the Orthodox Church. It is substantiated that the tradition of hesychasm was reflected in the said work.

Keywords: hesychast tradition, Vasily Surazky's «Bookkeeper», Neoplatonism, religious–philosophical.

* * *

УДК 168.3

Павловська О. В.,
кандидат філософських наук, доцент, доцент
кафедри філософії факультету філософської освіти
і науки, Національний педагогічний університет
ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ),
olenapavlovska81@gmail.com

ІДЕЯ БОГА ТА ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «БОГ»: ЛОГІКО–ФІЛОСОФСЬКІ ПОШУКИ

Мета даної статті – показати тенденції логіко–філософських пошуків у питанні визначення поняття Бога, спираючись на тезу про конструктивну роль ідеї Бога та спроб теоретичного осмислення його сутності. Множину спроб визначити поняття Бог, ми зводимо до двох основних напрямів: філософські та релігійні концепції. Обидва напрями багато в чому доповнюють один одного, розкриваючи різні аспекти у характеристиці цього поняття, однак суттєвою різницею двох напрямів виступає допустимість прийняття у релігійних концепціях положень, що ґрунтуються виключно на релігійній вірі. У статті робиться акцент на аналізі теоретичних спроб осмислення поняття Бога, які намагаються орієнтуватися на наукову методологію. Поняття Бога, що ніколи не залишалось поза увагою у ході історичного розвитку філософії, стає унікальним предметом особливого аналізу у межах сучасної логіки, яка в ХХ ст. зробила значний крок вперед у розвитку своїх методів. Особлива увага звернена на логіко–філософські конструкції поняття Бога, запропоновані В. О. Бочаровим та Дж. Х. Собелем та значимість таких моделей у перспективі розвитку логічної методології.

Ключові слова: поняття «Бог», ідея Бога, філософська теологія, сучасна логіка, логіко–філософський аналіз.

Питання про сутність та існування Бога завжди було одним з найпроблематичніших питань, що неодноразово виступало предметом дискусій та суперечок різного характеру. Майже у кожній релігії, у кожного народу існує уявлення про Бога або богів. Але такі уявлення є дуже різноманітними і в багатьох рисах можуть відрізнятися одне від одного, що завжди спонукало філософів до намагання осмислити сутнісні характеристики Бога та актуалізувало питання, пов'язані з проблемою визначення поняття Бога, гносеологічним і культурологічним значенням ідеї Бога. Саме тому, відомий католицький філософ Е. Жильсон у своєму нарисі «Бог і філософія» визначив питання про Бога як головну метафізичну проблему [3, с. 586]. Це питання є одним з найважливіших та головних у межах богословських пошуків. Тому сьогодні маємо величезну кількість богословських праць, присвячених темі Бога. Однак, робіт, які б орієнтувалися на наукову методологію, досить невелика кількість. Серед них згадаймо про фундаментальну працю Д. В. Пивоварова «Онтологія релігії», Е. К. Дулумана «Ідея Бога»,

К. Армстронга «Історія Бога». Варто зазначити, що останнім часом у західній філософській літературі ця тема набуває все більшої зацікавленості. Дж. Х. Собел у своїй роботі «Логіка і теїзм: аргументи за та проти існування Бога» приділяє значну увагу визначенню поняття Бога, застосовуючи логічні методи аналізу. Мета даної статті – показати тенденції логіко–філософських пошуків у питанні визначення поняття Бога, спираючись на тезу про конструктивну роль ідеї Бога та спроб теоретичного осмислення його сутності.

Релігія розглядає існування Бога як самоочевидний факт, що не потребує жодних доведень. Головним свідченням цього факту, який приймається на віру є свідчення Бога про самого себе: «Я є суціль» [1, Вихід 2.14]. Спроби філософського осмислення поняття Бог нерідко приводять до висновку про те, що самоочевидність того, що мається на увазі, коли мова йде про Бога – лише видимість. Тому один з відомих православних богословів В. М. Лоскський стверджував, що «Бог – це не предмет науки, і богослов'я радикальним чином відрізняється від філософського мислення» [5, с. 200]. Така точка зору постає абсолютно правомірною, коли мова йде про Бога як поняття для позначення специфічної реальності. Коли ж до осмислення поняття Бога залучається філософія та наука, йдеться перш за все про ідею Бога та роль, яку вона відіграє у розвитку культури людства.

Філософія наголошує на важливості, а часто й необхідності поняття Бога та висловлювань про його сутність. В першу чергу це обґрунтовується величезним загальнокультурним значенням ідеї Бога. У цьому відношенні найважливішу роль відіграє вивільнення ідеї Бога від ідеї тілесності, що було здійснено в межах монотеїстичних релігій. Такий крок, є настільки величезним досягненням за своїм значенням, що його нерідко порівнюють із введенням в арифметику числа 0, а в теорію множин – пустої множини.

Позаяк, для філософії будь–які змістовні висловлювання як про сутність, так і про існування Бога залишаються досить проблематичними. Тому маємо величезну кількість богословських праць, що присвячені аналізу сутності та існування Бога, натомість бракує суто філософських робіт, які спиратися на наукову методологію. Тож множину спроб визначити поняття «Бог», можемо звести до двох основних напрямів: філософські концепції визначення поняття «Бог» та релігійні концепції. Обидва напрями багато в чому доповнюють один одного, розкриваючи різні аспекти у характеристиці поняття «Бог». Суттєвою різницею цих двох напрямів виступає можливість прийняття в релігійній концепціях окрім положень, доведених засобами раціонального пізнання також положень, що ґрунтуються на релігійній вірі. Релігійні концепції пропонують таку характеристику поняття «Бог», яке більшою мірою ґрунтується на Святому Писанні та Священному Переданні. Визначення поняття «Бог» в межах даних концепцій можуть бути такими, що не відповідають законам та правилам логіки, мають вигляд метафор або образних порівнянь: «А Господь Бог є істина; Він є Бог живий і Цар вічний» [1, Іер. 10.10.]. У філософських концепціях Бог визначається як найдосконаліше буття, сутність, яка не може бути перевершена, безумовне і завершене в собі буття.